

VALSTIEČIŲ GRŪDŲ MAGAZINAI LIETUVOJE

R. STRAZDONAITĖ

Jau maža Lietuvoje tėra žmonių, kurie patys būtų matę didelius mūrinius pastatus — valstiečių grūdų atsargų sandėlius, kurie buvo vadinami magazinais. Magazinų pastatai jau nugriauti, tik išlikę daug vietovardžių, susijusių su magazinų buvimu. Kas gi buvo tie magazinai ir kaip jie buvo organizuoti? Kokią jie turėjo reikšmę valstiečių gyvenime?

XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pirmojoje pusėje vykę karai ir sukilimai labai niokojo Lietuvą. Visa tai ypač skaudžiai palietė valstiečių masę. Badas, nedarbas ir įvairios epideminės ligos buvo nuolatiniai reiškiniai. Vidaus neramumai, besaikis išnaudojimas, o taip pat menkas žemės dirbimo lygis darė valstiečio ūkį labai netvirtą, stūmė jį į visišką nusigyvenimą. Visiškas valstiečių nuskurdimas buvo neparankus ir dvarininkams, ir valstybei, kurie buvo suinteresuoti bent tokiu valstiečio ūkiu, kuris užtikrintų pastovų ir savalaikį baudžiavinių mokesčių ir prievolių vykdymą. Kaip tik šie tikslai ir vertė baudžiavinę vyresnybę rūpintis valstiečių buities pagerinimu.

Dar XVIII a. kai kurie Lietuvos dvarininkai savo dvaruose tų pačių tikslų skatinami buvo įsteigę grūdų atsargų magazinus, į kuriuos grūdus turėjo supilti patys valstiečiai, o vėliau, esant reikalui, galėjo iš jų už tam tikrą procentą pasiskolinti. Pavyzdžiui, Tauragnų dvaro inventoriuje 1792 m. buvo reikalaujama iš kiekvieno valstiečio, pasiskolinusio iš magazino grūdų, gražinti juos rudenį su dešimtosios dalies priedu¹.

Magazinams statyti lėšos, kaip nurodė 1796 m. instrukcija, turėjo būti imamos iš vadinamųjų šilinginių mokesčių, kuriuos sudarė 1 skatikas nuo 1 aukso mokesčių, einančių išdui.

Magazinas buvo statomas dvaro centre, į kurį pyliavas atlikdavo tam dvarų priklausančių dvarų valstiečiai. Magazinas buvo mūrinis ar medinis, storų rąstų pastatas su masyviomis durimis, užrakinamomis keletu raktų. Jo dydis priklausė nuo tamė dvare gyvenančių valstiečių — magazino prievolinkų skaičiaus.

Į magaziną grūdus pylė valstybinių ir privačių dvarų įvairių kategorijų valstiečiai, jų tarpe ir laisvieji. Tai yra pabrėžta ir 1847.V.23. «Nuostatuose dėl vadinamųjų «laisvųjų» žmonių, gyvenančių valdytojų žemėse Vakarų gubernijose», kur reikalaujama, kad laisvieji valstiečiai kartu su visais kitais piltų grūdus į kaimo atsargos magaziną². Tačiau nuostatai leido tokiems valstiečiams, keliantis kitur, pasimti iš grūdų magazino jiems priklausančią grūdų dalį tuo atveju, jeigu jie nesutiktų imti už ją atlyginimą pinigais pagal vietines kainas iš tos kaimo seniūnijos, kurią jie palieka³.

¹ LIS, I, 270.

² LIS, I, 481.

³ LIS, I, 483.

Į magaziną pilti grūdus buvo reikalaujama iš tokių valstiečių, kurie turėjo savo žemės sklypą ir nuo kurio atlikdavo baudžiavines prievoles. Tokios įvairios valstiečių kategorijos, kaip kamininkai ir kt., kurie arba visai neturėjo žemės, arba jos turėjo labai mažai, į magaziną nieko nemokėjo, bet užtat neturėjo ir teisės naudotis jo atsargomis. Be to, kai kuriems mažesnio pajėgumo valstiečiams — daržininkams, dvaro kumečiams ir bernams, buvo nustatomos mažesnės pyliavų normos. Pavyzdžiui,

Buvęs grūdų magazinas

Kretingos raj. Laukžemė

1845—1847 m. Šiaulių pavieta Terespolio dvarui priklausančio Tintelės kaimo valstiečiai į magaziną supylė po 10 gorčių rugių, 6 gorčius kviečių ir 4 gorčius avižų, tuo tarpu kai bernams buvo nustatyta 8—5 gorčių rugių ir 4—3 gorčių miežių norma¹. Bet Biržinėnų dvare, kur magazininės pyliavos buvo žymiai mažesnės, nuo kiekvieno žmogaus («vyriškos ir moteriškos sielos») reikėjo pristatyti į magaziną po 3 gorčius rugių ir 1 gorčių vasarinių grūdų. Ši norma buvo privaloma visiems valstiečiams, ją mokėjo, kaip nurodoma magazino knygos vedėjo pastaboje, taip pat ir bernai, piemenys ir kamininkai².

Ne visur magazininėse pyliavose figūruoja tie patys grūdų pavadinimai. Dažniausiai pasitaikančios pyliavos buvo rugių, miežių ir avižų. Bet pasitaikydavo ir išimčių, kada šalia minėtų grūdų rūšių buvo reikalaujama ir kitokių. Antai, Trakų pavieta dvarininko Rėmerio instrukcijose dvarų administratoriams reikalaujama išrinkti iš kiekvienų valstiečio namų po 1 pūrą rugių, 6 gorčius miežių, 6 gorčius avižų, 3 gorčius žirnių, 3 gorčius sėmenų ir po pusę pundelio prekinių linų (šių pastarųjų pajamos, juos pardavus, sudarė valstiečių kasą)³. Tolesniais metais valstiečiai privalėjo duoti pusę to, kas paskirta. Po 6 metų visas magazinas buvo uždaromas ir daugiau pilti valstiečiams nereikėjo — toliau magazinas plėtėsi tik už paskolintus grūdus gautų procentų sąskaita⁴.

¹ MAB, Aušros f., 3152, I. 7.

² MAB, A—3276, 41.

³ LIS, I, 327.

⁴ MAB, A—2475, I. 1—2.

Valstiečių pyliavų normų dydis, kaip matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių, įvairiose vietovėse buvo nevienodas. Tai pirmiausia priklausė nuo vietinių ekonominių sąlygų, nuo valstiečių ūkio pajėgumo. Pavyzdžiui, Raseinių pavieto, Kelmės dvaro valstiečiai į magaziną mokėjo 1800—1804 m. po keturis gorčius rugių ir pusę gorčiaus vasarinių grūdų¹. 1816—1829 m. laikotarpiu tie patys valstiečiai mokėjo po 3 gorčius rugių ir 1 gorčių vasarinių grūdų (miežių arba avižų)².

Biržinėnų dvaro 154 valstiečiai 1837 m. iš viso pristatė į magaziną 177 pūrus 9 gorčius rugių, 48 pūrus 20 gorčių miežių ir 2 pūrus 20 gorčių avižų, mokėdami įvairaus dydžio normomis: po 2 pūrus rugių ir 12 gorčių kviečių (avižų) arba po 2 pūrus ir 12 gorčių rugių; po 2 pūrus 6 gorčius rugių ir 6 gorčius avižų arba po 1 pūrą rugių ir 12—18 gorčių miežių; bernai turėjo pristatyti po 12 gorčių rugių ir 6 gorčius vasarinių arba po 18 gorčių miežių ir pan.³.

Siaulių pavieto Šaukėnų, Čekiškių ir Užvarnių dvarų valstiečių magazino pyliavos 1835 m. buvo po 2 gorčius rugių ir 2 gorčius vasarinių nuo kiekvieno žmogaus⁴. Tokia pat norma buvo paskirta 1837 m. ir Raseinių pavieto, Balsių dvaro⁵, o taip pat eilės kitų dvarų valstiečiams. Ši keturių gorčių rugių ir 2 gorčių vasarinių grūdų norma buvo nustatyta 1834 m. liepos 5 d. vyriausybiniu potvarkiu dėl kaimo grūdų magazinų tvarkymo⁶, tačiau jos ne visur buvo paisoma.

Nederliaus metais, o jie pasitaikydavo gana dažnai, valstiečiams labai sunku būdavo gražinti iš magazino pasiskolintus grūdus, o taip pat vykdyti naujas pyliavas. Tokiai padėčiai tebesitęsiant ir pagaliau kilus badmečiui, valstiečių skola magazine didėjo, o kadangi jie pyliavos nebevykdavo,—magazinas ištuštėdavo. 1828 m. Raseinių pavieto, Kelmės dvaro magazino prižiūrėtojo-raštininko ataskaitoje buvo sakoma, jog dėl nederliaus valstiečiai paskolintų grūdų negražino. Dėl tos pačios priežasties jie negražino skolos ir už ankstesnius metus⁷.

1831 m., kaip pranešė to paties magazino prižiūrėtojas, dėl nederliaus, choleros epidemijos ir gyvulių kritimo grūdų magazinas buvo visai ištuštėjęs, o pyliavos nebuvo vykdomos. Ta pati padėtis tęsėsi ir 1832—1834 metais. Valstiečiai buvo taip nuskurdę,—rašė toliau prižiūrėtojas,—jog ne tik kad nevykdė magazininės pyliavos, bet ir nepajėgė mokėti išdo mokesčių. Jie buvo priversti paramos ieškoti dvare, kurio savininkas Siuževskis skundėsi, kad savo ištekliams turįs padėti visai nusigyvenusiems valstiečiams⁸.

Tokia pat padėtis 1844 m. buvo ir Raseinių pavieto Džiuginėnų dvaro magazine. Šiam dvarui priklausančių Dirkstelės ir Terespolio kaimų valstiečiai — iš viso 162 žmonės, dėl nederliaus nepajėgė vykdyti pyliavos. Tais metais magazino prižiūrėtojo knygoje buvo įrašyti papildomi magazino skolintųjų sąrašai ir jų paskolintų grūdų kiekiai⁹.

Esant normaliems metams, t. y. tokiems, kada valstiečio ūkio derlius būdavo pakankamas vykdyti visoms baudžiavinėms prievolėms, magazininės pyliavos pagal nustatytą tvarką vykdavo rudenį. Instrukcijoje Rėmerio dvarų administratorius 1813 m. šiuo reikalu sako, jog magazinas turi būti atidarytas nuo rugsėjo 1 iki lapkričio 1 d., kiekvieną penktadienį. Iš

¹ MAB, A—2314, l. 11.

² MAB, A—3396, l. 2—8.

³ MAB, A—3396, l. 2—8.

⁴ MAB, A—3433, l. 3.

⁵ MAB, A—2692, l. 3.

⁶ MAB, A—3536, l. 4.

⁷ MAB, A—1779, l. 6.

⁸ MAB, A—1779, l. 7.

⁹ MAB, A—3130, l. 13.

tų valstiečių, kurie buvo pasiskolinę iš magazino grūdų, buvo reikalaujama gražinti skolą ne vėliau kaip iki rugsėjo 15 d. Priešingu atveju dešimtininkas ir vaitas buvo įpareigojami iš skolą negražinusių valstiečių konfiskuoti magazino naudai visą vasarinių javų derlių. Nuolaidos buvo daromos tik tiems valstiečiams, kurie to nepajėgdavo atlikti dėl kurių nors jų ūkį ištikusių nelaimių, kaip gaisro, gyvulių kritimo ir pan. Bet tokiais atvejais magazino valdybai turėjo paliudyti vaitas ir dešimtininkai, kurie buvo atsakingi už magazininių pyliavų iš valstiečių išrinkimą. Už neteisingą liudijimą jie buvo baudžiami tuo pačiu grūdų kiekiu, koks buvo skirtas valstiečiams, arba net visai pašalinami iš einamųjų pareigų¹.

Gražindami skolą, valstiečiai turėjo duoti tik švarius ir sausius grūdus, be to, su tam tikru kaupu. Šis procentas buvo nedidelis, pavyzdžiui, Biržinėnų magazine už kiekvieną pūrą paskolintų grūdų buvo reikalaujama gražinti juos su dviem gorčių priedu². Toks pat procentas buvo imamas ir Ukmergės dvaro magazine³, o taip pat kitur. Valstiečio ūkį ištikus gaisrui, magazinas galėjo būti atidarytas bet kuriuo laiku; priedas nuo paskolintų grūdų tokiu atveju nebuvo reikalaujamas.

Grūdų skolinimą magazinas vykdė kovo-rugpiučio mėnesiais, kada reikėdavo valstiečiams apsirūpinti sėkla ir kartu papildyti besibaigiančio maisto išteklius. Prieš pradėdant vykdyti skolinimą, magazino raštininkas, kuris tvarkė magazine esančių grūdų apskaitą, turėjo suteikti dvaro ekonomui žinias apie magazino stovį, būtent, nurodyti magazine esančių grūdų kiekį ir rūšis. Pagal tai ekonomas nustatydavo grūdų skolinimo valstiečiams normas.

Kad valstietis tikrai yra reikalingas magazino paramos, apie tai turėjo paliudyti dešimtininkai ir vaitas. Išduodamas valstiečiui grūdus, magazinas pirmiausia atsižvelgdavo į tai, ar prašytojas yra gražinęs ankstesnę skolą. Jeigu nebuvo įsiskolinęs, magazinas sutikdavo išduoti jam didesnę kiekį grūdų ilgesniam laikui. O priešingu atveju, kada valstietis kreipdavosi į magaziną nelikvidavęs senosios skolos, magazinas, atsižvelgdamas į valstiečio nuskurdimo priežasties rimtumą (tą, kaip jau minėta, turėjo patvirtinti liudininkai), išduodavo jam naują paskolą ordinarine tvarka. Tokios paskolos dydis, pavyzdžiui Rėmeriui priklausančiuose dvaruose, buvusiuose Trakų ir Ukmergės pavietuose, 1816—1818 m. buvo nustatytas kiekvienam darbingam žmogui po 3 gorčius, o nedirbančiam — po 1 gorčių grūdų per savaitę⁴.

Dvarininkai, baudžiavinių mokesčių ir prievolių atlikimo tikslu suinteresuoti valstiečių ūkiniu pajėgumu, reikalavo, kad valstiečiai gerai tvarkytų savo žemės sklypus: laiku juos apsėtų ir nuvalytų, turėtų pakankamą kiekį arklių laukams įdirbti, o taip pat kitokio ūkinio inventoriaus; kad netinginiautų, negirtuokliautų ir pan. Visa tai prižiūrėti turėjo vaitai ir dešimtininkai. Be to, dukart per metus — pavasarį ir rudenį, valstiečių laukus apvažiudavo ekonomas, kuris patikrindavo, kaip vykdoma sėja, ar nepaliekama neužsėtų laukų ir kt. Vaitas ir dešimtininkai, pastebėję netvarką kurio nors valstiečio ūkyje, turėjo tuojau apie tai pranešti dvarui, o šis, jeigu paaiškėdavo, kad valstietis nepajėgia ūkininkauti taip, kad užtikrintų prievolių dvarui atlikimą, valstiečio ūkį perleisdavo kitam, kuris sugebėdavo tai vykdyti. Dažniausiai tokia bausmė buvo taikoma baudžiant už girtuoklystę. Tokio valstiečio ūkis globėjo teisėmis buvo perleidžiamas kitam valstiečiui iki to laiko, kol nusižengėlis pasitaisys. Tokiam valstiečiui magazinas skolindavo grūdus tik tuo atveju, jeigu už jį

¹ MAB, RA—2224

² MAB, A—3536, l. 4.

³ MAB, RA—1837.

⁴ MAB, RA—2222, l. 16.

laiduodavo du kiti pasiturintieji ir darbštūs valstiečiai. Magazinas tada suteikdavo jam paskolą tokią pat kaip ir kitiems nepajėgiems skolą gražinti valstiečiams, būtent, po 3 gorčius (nedirbančiam po 1 gorčių)¹.

Tokią pat normą gaudavo ir valstiečiai kamininkai ar bernai, kurie pareikšdavo norą įsikurti tuštyne. Paskola sėklai jiems buvo duodama tik pristačius tris laiduotojus — pasiturinčius valstiečius, be to, su ta sąlyga, kad rudenį ją gražins su procentu, o taip pat pristatys į magaziną ir tą kiekį grūdų, kokį yra ten pylę kiti valstiečiai².

Kai kuriuose dvaruose valstiečių grūdų magazinų organizavimas buvo atliekamas kiek kitaip. Dvaro valdžia tam reikalui išskirdavo tam tikrą žemės plotą, kurį įdirbti, apsėti ir nuo jo nuimti derlių turėjo valstiečiai. Gautasis derlius sudarė tokio magazino pyliavų fondą. Šio fondo dalis už žemės naudojimą ėjo jos savininko naudai. Tokį magazino tvarkymo būdą įstatymiškai tvirtino 1839 m. gruodžio 18 d. Valstybinių turtų iliustracijų taisyklės, kuriose buvo pasakyta, jog «ten, kur bus įsteigtas visuomeninis arimas, kaimo magazinai papildomi nustatyta atsargų proporcija ne iš rinkliavos nuo valstiečių, bet derliumi iš to arimo, kuriam sėklos imamos iš atsargos magazino»³.

Praktikoje, kaip matyti iš žemiau pateikiamo pavyzdžio, toks magazino tvarkymas vyko taip. Šiaulių pavieta, Vaiguvos dvarui priklausančių Pavaiguvio ir Jamontiškių kaimų valstiečiai pagal to dvaro inventorių 1846 m. turėjo bendromis jėgomis apdirbti 2 dešimtines kaimo magazinui išskirtos žemės: kasmet ją aparti, apsėti, nuimti derlių ir jį iškulti. Po to gautojo derliaus šeštoji dalis turėjo būti atiduota dvarininkui, o visa kita — supilama į magaziną. Šiaudus buvo leidžiama tarpusavyje išsidalinti su ta sąlyga, kad kitais metais į dirvą kiekvienas valstietis išvežtų atitinkamą kiekį mėšlo. Papildžius magaziną grūdais tokiu kiekiu, kuris būtų pakankamas užtikrinti jam priklausančių valstiečių poreikius, «... grūdų likutis, — sakoma inventorinėse taisyklėse, — parduodamas, o gauti už jį pinigai paverčiami atsarginiu piniginiu kapitalu, kuris saugomas kaip nealiečiama visuomeninė nuosavybė»⁴.

Šitoks grūdų atsargų gavimo būdas kai kuriuo požiūriu galėjo būti patogesnis valstiečiui, nes jis nereikalavo iš valstiečio grūdų pyliavos į magaziną iš jo ūkio, tačiau jis nebuvo labai paplitęs, kadangi dvarininkai nebuvo linkę mažinti savo žemės valstiečių grūdų magazinų naudai.

Magazininės pyliavas išrinkdavo iš valstiečių vaitai ir dešimtininkai. Bet patį magaziną prižiūrėjo ir visus su juo susijusius reikalus tvarkė trys magazino inspektoriai ir raštininkas, kurie buvo dvaro ekonomo žinioje⁵.

Raštininkas vedė magazino pajamų ir skolinimo knygą. Jo pareiga buvo sudaryti valstiečių-magazino grūdų pylėjų, o taip pat skolintojų sąrašą, apskaičiuoti bendrą magazine esančių grūdų kiekį ir kt. Tokią apyskaitą, patvirtintą magazino inspektorių parašais, raštininkas pateikdavo ekonomui, o šis persiųsdavo dvaro savininkui.

Siekiant apsaugoti magazine esančių grūdų atsargas nuo išgrobstymo, jis buvo rakinamas keturiais raktais — tris turėjo magazino inspektoriai, o ketvirtą — raštininkas arba ekonomas. Buvo draudžiama inspektoriui perduoti kam nors kitam raktą, o taip pat atidaryti magaziną ir pradėti grūdų priėmimo ar skolinimo darbą neatvykus vienam ar dviem inspektoriams.

Pagal 1822 m. balandžio 14 d. vyriausybės potvarkio dėl kaimo atsargos magazinų tvarkymo XXI-ji straipsnį atsakomybė už magazino ve-

¹ MAB, RA—2223, I. 12.

² MAB, RA—2223, I. 16.

³ LIS, I, 461.

⁴ MAB, A—233, I. 22.

⁵ MAB, RA—1837, I. 12.

dimą, vadinasi, vyriausioji jo valdžia, priklauso to dvaro, kuriame yra magazinas, savininkui, o laisvųjų žemdirbių gyvenvietėse — jų bendruomenėms. Tačiau valdžios kontrolė ten paliekama apskrities ir gubernijos dvarininkijos viršininkų žinioje, kurie «panaudoja tam reikiamas priemones pagal gubernijos Maisto tiekimo komisijos nurodymus»¹.

Tiek privačių, tiek ir valstybinių dvarų magazinams kontroliuoti apskrities valdžia laikas nuo laiko siųsdavo revizorius, kurie tikrino magazinų stovį, jame esančias atsargas. Tokių revizorių žinioje buvo ir toks darbas, kaip magazininių saikų likinimas bei jų šampavimas. Pavyzdžiui, buvo reikalaujama, kad kiekvienas magazinas turėtų ažuolinius su geležiniais lankais ketvirtaininius ir gorčinius saikus, reikalingus grūdams seikėti bei atsargoms patikrinti² ir pan.

Visa faktiškoji magazinų priežiūra, nepaisant aukštesnės valdžios kontrolės, buvo dvarininkų rankose, ir todėl jie turėjo galimybę piktnaudžiauti valstiečių grūdų atsargomis. Ryšium su tuo pavieto seimeliai ir teismai dažnai buvo priversti svarstyti klausimą dėl kurio nors magazino atsargų išseikvojimo ar visiško jų dingimo. Antai, 1831 m. Jurbarko ekonomijai priklausančio Labgirių kaimo valstiečiai skundėsi teismui dėl magazino išgrobstymo. Skunde jie rašė, kad 1822—1823 m. į kaimo atsargos magaziną jie pylę nuo kiekvieno žmogaus po 2 gorčius rugių ir po 2 gorčius vasarinių grūdų (miežių). Tačiau tie magazino grūdai dingę, o iš valstiečių reikalaujama naujų pyliavų³.

1846 m. Telšių apskrities Juozapavo dvaro valstiečiai taip pat skundėsi, jog «nors valstiečiai ir visuomet atiduoda į kaimo atsargos magaziną nustatytą pyliavą, bet dvaro administracija šiuos grūdus suvartoja savo naudai, taip kad magazinas visuomet būna tuščias»⁴.

Kaltindami dvarininką Kobylinskį dėl grūdų magazino atsargų pasisavinimo, to dvarininko Varėnos ir Perlojos seniūnijos žemėse gyvenantys valstiečiai 1826 m. rašė, kad dar 1814 m., kai buvo paskirta pyliava į magazinus nuo kiekvieno žmogaus po 5 gorčius, tai jie ją supylė, o kai buvo ir dvarui įsakyta tokią pat pyliavą pristatyti, tai jis visą tą prievolę suvertė valstiečiams. 1823 m. valdytojų į skurdą įstumti valstiečiai nyko iš bado, ir, nors vyriausybės patvarkymu buvo valdytojams įsakyta davinėti valstiečiams maisto, Perlojos dvaras šio įsakymo nevykdė, ir supiltąją į magazinus pyliavą dvaras pasiėmė sau sėjai, o valstiečiai liko be mažiausios pagalbos... 1818 m. pastatytąjį magaziną 1824 m. įsakė išardyti, o jame buvusius grūdus pasiėmė sau, tuo būdu valstiečiai buvo priversti jį pastatyti iš naujo⁵.

Pateiktieji pavyzdžiai rodo, kad laisviausiai grūdų atsargomis naudojosi dvarininkas, kuris net pačiu kritiškiausiu valstiečiams metu ištuštindavo magaziną, pasiglemždamas visas jo atsargas, o tie, kurių paramai magazinas buvo skirtas, būdavo paliekami likimo valiai. Baudžiavininkiška dvarininko prigimtis vertė jį savivališkai pasinaudoti jo pavaldinių rūpesčiu ir darbu surinktomis gėrybėmis, tuo pačiu dar labiau didinant valstiečių išnaudojimą. Ir nors dvarininkas nebuvo suinteresuotas savo valstiečių nuskurdimu, tačiau esančius tarpusavio santykius su valstiečiais jis laikė normaliais, o tai ir gimdė išnaudojimo šaltinį, darė beprasmią baudžiavos sąlygomis bet kokio valstiečių būklės pagerinimo projekto įgyvendinimą. Todėl ir valstiečių magazinai, kurių paskirtis turėjo būti viena iš valstiečių ekonominio palaikymo priemonių, iš tikrųjų davė visai priešingą rezultatą — didino valstiečių išnaudojimą.

¹ MAB, A—566, I. 1.

² MAB, A—3317, I. 1—2.

³ MAB, A—566, I. 2—5.

⁴ LIS, I, 479.

⁵ LIS, I, 382—383.

Ryškų magazinų padėties vaizdą kai kuriuose dvaruose galima susidaryti pavarčius oficialiųjų asmenų padarytas šiuo klausimu ataskaitas valdžiai. Pavyzdžiui, iš pateikto pranešimo¹ Vilniaus kariniam gubernatoriui matyti, kad asmuo, 1842 m. pasiūstas susipažinti su magazinų tvarkymu į Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskritį, nustatė, kad ne tik tais metais valstiečiai nesupylė nustatytos pyliavų normos į magazinus, bet kad žymi dalis nepriemokų yra užsilikę iš ankstesnių metų. Kaip pažymima pranešime, kai kuriuose dvaruose (Smalvių dvare, priklausiusiam dvarininkui Podberezkiui, Venusovo dvare, kurį valdė dvarininkas Vereščinskis ir kituose) magazinai buvo tušti. Padėtis buvusi tokia rimta, jog vienas iš nurodytų dvarininkų net buvo priverstas kreiptis į valdžią, kad ši leistų jo dvaro badaujantiems valstiečiams pasinaudoti kaimyninių magazinų ištekliais.

1843 m. Vilniaus karinio gubernatoriaus Maisto tiekimo komisijos valdyba įpareigojo Vilniaus civilinį gubernatorių atlikti tais metais kai kuriuose dvaruose valstiečių grūdų magazinų reviziją². Šį darbą civilinis gubernatorius savo ruožtu pavedė atlikti apskričių kariniams viršininkams ir dvarininkijos atstovams.

1843 m. Švenčionių (Užnerio) apskrityje, atlikus valstiečių magazinų reviziją, išaiškėjo tokia padėtis:

Magazino pavadinimas	Žmonių skaičius	Pyliavos atlikimas																	
		turėjo būti						rasta						liko nesupilta					
		duoninių			vasarinių			duoninių			vasarinių			duoninių		vasarinių			
		k	kt	g	k	kt	g	k	kt	g	k	kt	g	k	kt	g	k	kt	g
Budrių	160	90	—	—	45	—	—	32	2	—	17	2	2	57	6	—	27	5	2
Poringės	98	55	1	—	27	4	4	5	—	—	2	6	4	49	7	—	24	6	—
Kasperiškių	170	95	5	—	47	6	4	5	5	—	2	6	4	90	—	—	45	—	—
Karšonos	67	37	5	4	18	6	6	36	—	—	18	—	—	1	5	4	—	6	6
Visuose 10 Švenčionių apskrities magazinų	1105	623	4	4	310	6	2	276	3	—	127	3	—	345	1	4	183	2	—

Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti didelis nepriemokų procentas magazinuose. Dėl menko gyvenimo lygio valstiečiai nepajėgė supilti net palyginti nedidelės — 4 gorčių duoninių ir 2 gorčių vasarinių grūdų normos. Tokios vargingos valstiečių padėties viena priežastis buvo dvarininko savanaudiškos priemonės magazino atžvilgiu. Tai patvirtina analogiški kitų vietovių pavyzdžiai.

Vienas iš pasiūstųjų asmenų į Novoaleksandrovsko ir Ukmergės apskritis savo gubernijos valdžiai pasiūstoje ataskaitoje rašė, kad iš 44 jo patikrintų Ukmergės apskrityje esančių magazinų patenkinamame stovyje rasta tik 25, kai tuo tarpu kiti 19 buvo su įvairiais trūku-

¹ KGG, b. 1462, f. 377, l. 1—2.

² Ten pat, l. 7.

mais¹. Apibūdindamas atskirų magazinų būklę, pranešėjas pateikia smulkų jo rastų trūkumų sąrašą. Iš jo matyti, kad Dieteniškių dvaro magazine trūksta 46 ketvirčių, 2 ketvirtainių ir 4 gorčių duoninių grūdų ir 14 k., 7 kt., 2 g. vasarinių grūdų. Kitame magazine, Zoltiškių dvare, nieko nebuvo rasta, nors tam magazinui priklausantieji 60 valstiečių turėjo ten supilti 36 k., 6 kt. duoninių grūdų ir 16 k., 7 kt. vasarinių. Panaši padėtis buvo rasta Kazimieravo magazine. Ten ne tik kad valstiečiai nebuvo sumokėję magazininės duoklės, kurios iš 28 ten buvusių valstiečių turėjo būti gauta 17 k., 4 kt. duoninių ir 8 k., 6 kt. vasarinių grūdų, bet nebuvo rasta ir paties magazininio pastato. Kai kuriuose dvaruose, kaip Kazmiškiuose, Rogovščynoje ir kitur, valstiečių magazinų pastato nesant, valstiečiai pyliavas vežė į dvarui priklausantį svirno pastatą. Pasitaikė ir tokių atvejų, kaip tai pastebėta Laumėnų dvare, kai nesant kur pilti magazininių pyliavų, valstiečiai jiems skirtą atiduoti į magaziną grūdų duoklę laikydavo pas save. Suprantama, kad, esant tokiai padėčiai, vesti magazinų atsargų apyskaitą buvo neįmanoma. Šiuo atveju negalėjo būti kalbos ir apskritai apie normalų magazinų tvarkymo darbą.

Iš dalies susidaryti vaizdą apie magazininių pyliavų padėtį gali padėti ir oficialiosios statistikos padaryti magazinų pastatų aprašymai, įvykdyti revizijos metu kai kuriuose dvaruose. Nors ta revizija įvykdyta šiek tiek vėlesniu laikotarpiu, negu čia nagrinėjamas, tačiau ir iš tuometinio pastatų aprašymo galima susidaryti vaizdą apie jų būklę, buvusią prieš 10 metų. Antai, iš 1174 magazinų pastatų, buvusių Kauno gubernijoje, 1861 m. revizorius apžiūrėjo 439. Iš šių magazinų 38 buvo mūriniai, 11 nudrėbtų iš molio, 251 medinis, 5 naujai statomi, 34 mediniai blogoje padėtyje (iš jų 2 smarkiai apdegę), o 98-iose vietovėse magazinų visai nebuvo. Tose vietose grūdai buvo pilami į dvarui priklausantį pastatą¹.

Kitame aprašyme², liečiančiame tą patį klausimą, nurodoma, kad nors dvarininkai, vadovaudamiesi 1834 m. įstatymu apie tinkamą magazininių pastatų priežiūrą, rūpinosi šiuo reikalu, tačiau naujų magazinų statymas dažnai vyko nerūpestingai. Jų buvo statoma arba per daug, dėl ko sunku buvo juos prižiūrėti, arba buvo parenkamos nepatogios vietos, daugeliu atvejų šalia dvarininko sodybos, o tai irgi apsunkindavo jų priežiūrą ir kontrolę iš valstietiškujų pareigūnų pusės. Ši aplinkybė buvo, be abejonės, patogi dvarininkui ir jis ja naudojosi. Tai, kad dvarininkai grobstė valstiečių magazinų nuosavybę, matyti ir iš oficialių valdžios raštų, kurie tai patvirtina. 1865 m. savo raporte Vilniaus gubernijos gubernatoriui vidaus reikalų ministras rašė, kad didžioji dalis Vilniaus gubernijos magazinų yra nepatenkinamoje būklėje ir kad kai kuriuose dvaruose prieš baudžiamos panaikinimą dvarininkai savarališkai naudojo valstiečių magazinui priklausančius grūdus³. Norėdama apsaugoti magazinus nuo jų išgrobstymo, valdžia turėjo rūpintis įstatymiškai įteisinti jų išteklių neliečiamybę. Tuo tikslu 1846 m. įstatymas griežtai uždraudė dvarininkams imti grūdus iš magazino be jo valdžios sutikimo. Priešingu atveju įstatymas grasino jo pažeidėją patraukti baudžiamojon atsakomybėn⁴. Tačiau praktikoje jokie potvarkiai, nei perspėjimai neužkirto kelio dvarininkų siautėjimui. O ir pati vyriausybė, atstovaujanti tai pačiai dvarininkijos klasei, nebuvo suinteresuota griežti prieš ją griežtesnių žygių: ji tik stengėsi pažaboti įsisiautėjusių žemvaldžių pernelyg didelį gobšumą, gerai žinodama, kad siaurindama valstietijos ekonominių interesų ratą, dvarininkija pati silpnina savo klasines pozicijas.

¹ KGG, b. 1462, f. 387, l. 11.

² KGG, b. 1016, f. 378, l. 19.

³ Ten pat, l. 239.

⁴ KGG, b. 1016, f. 378, l. 20.

⁵ Ten pat, b. 255, f. 378, l. 2.

Kad magazinų veikimo praktika nepateisina savo tikrosios paskirties, o, priešingai, savo privalomomis grūdų rinkliavomis tik prisideda prie valstiečio ūkio išnaudojimo, netrukus suprato ir patys valstiečiai. Dažni atvejai, kada paramos reikalingi valstiečiai kreipdavosi į magaziną ir rasdavo jį tuščią, vertė juos su nepasitikėjimu žiūrėti į visą tokį tariamosios paramos organizavimo reikalą. Neretai ir jie patys, norėdami užbėgti dvarininkui už akių, jėga įsiverždavo į magaziną ir jo atsargas išsidalydavo. Tokie atvejai ypač padažnėdavo sunkiaisiais karų ir panašiais socialinių sukrėtimų metais, kada valstiečių gyvenimo sąlygos ypatingai pablogėdavo.

Pavieniams valstiečiams magazinų suteiktoji parama nesumažino, o ir negalėjo sumažinti bendro valstiečių masės apiplėšimo.

Magazinai veikė visą XIX šimtmetį; jie pamažu išnyko jau XX amžiaus pradžioje¹.

¹ Dar 1905 m. «Okininko» Nr. 5, greta kitų valstiečių savivaldos teisių išplėtimo, reikalaujama didesnio savarankiškumo ir magazinų tvarkyme.

RYKŪNĖ

D. BUTENAS

Lietuvių kalboje yra nemaža išnykusių žodžių. Jie išnyko drauge su tais daiktais arba žmonėmis, kuriems pavadinti jie buvo skirti. Snekamajoje kalboje nebėra *apidemės, pasėdžio, veldamo, rykūnės* ir daugelio kitų feodalinės visuomenės laikotarpiu vartotų sąvokų, kurių išaiškinimas turi nemaža reikšmės lietuvių tautos kultūros istorijai.

Žemės ūkis Lietuvoje nuo senų laikų šalies gamyboje užėmė reikšmingą vietą. XV a. pasirodė nauji, tobulesni gamybos įrankiai — dvinoragis arklas ir pažangesnė žemdirbystės technika — trilaukis su sėjomaina, kėlė ūkio produktyvumą. Šios naujovės XVI a. pirmojoje pusėje dar plačiau išigalėjo, o valakų reformos metu valstybinuose dvaruose buvo padarytos privalomomis¹. Valstybinių dvarų pavyzdžiu pasekė ir privatūs žemvaldžiai, pertvarkydami savo ūkius.

Praplatėję dvarų dirbami laukai reikalavo daugiau ir geresnių gyvulių, nes tam tikrą dalį lauko darbų atliko paties dvaro šeimyna su dvaro įrankiais ir gyvuliais. Dvaro dirbamių laukų plėtimo tendenciją ir reikalavimą turėti pakankamą kiekį darbinių gyvulių galima matyti iš didžiojo kunigaikščio 1529 metų instrukcijos Vilniaus ir Trakų vaivadijų dvarų valdytojams². Tolesnė XVI a. ūkinų santykių raida rodo nuolatinį valstybės rūpinimąsi pakelti dvarų ūkio pajamingumą.

Gyvulininkystės vystymą skatino ne vien tik darbinių gyvulių poreikavimas, bet ir tai, kad gyvulininkystė buvo svarbus maisto produktų šaltinis, reikalingas paties feodalo ir dvaro šeimos narių maitinimuisi ir apsirengimui. Gyvulininkystės produktų, kaip odų, kailių, vilnų, mėsos, pieno produktų, realizavimas rinkoje teikė stambias pajamas valstybės išdui ir feodaliniams žemvaldžiams.

Visapusiškas gyvulininkystės svarbos supratimas iškėlė reikalą skirti jai rimtą dėmesį. Gyvulių auginimui bei priežiūrai ir iš jų gaunamiems produktams tvarkyti buvo išskirti specialūs asmenys, kurie per tam tikrą laiką tapdavo nuolatiniais savo darbo specialistais.

Svarbiausias asmuo, rūpinęsis produktyviaja gyvulių banda, buvo rykūnė. Kitus dvaro gyvulius, kaip arklius, kumeliukus, paprastai prižiūrėjo arklininkas³.

Terminas *rykūnė* greičiausiai yra kilęs nuo veiksmazodžio *rykauti, tvarkyti*⁴. Tai rodytų, jog rykūnės terminas iš gyvosios liaudies kalbos bus patekęs į oficialiąją Lietuvos senųjų aktų kalbą. Taip vadinamų dvaro šeimos narių aptinkame Raguvoje, Ukmergės paviete, 1610 m.⁵, Dvareliškyje,

¹ J. Jurginis, Žemdirbystė ir žemės ūkio technika Lietuvoje XIII—XV amžiais.— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A. 1. 57—74, Vilnius, 1955.

² LIS, 1, 108⁹¹.

³ LMPb, 1, 618.

⁴ Plg. M. Daukša, Postilė, 3. Kaunas, 1926; o taip pat senovės prūsų *richawie*-valdo.

⁵ VUB, Uk. P., 13887, 262 a., 268 a., 270 a.